

ABDURAHMON JOMIY: HAYOTI, ILMIY FAOLIYATI VA ASARLARI**Sh. I. Aripov***Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti**Arabshunoslik oliy maktabi dotsenti**s.f.n.***Yunusov Otabek Ulug'bek o'g'li***70230101 Lingvistika (arab tili)**yo'nalishi I bosqich magistranti**yunusovotabek28@gmail.com**+998999210270*

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk alloma va tasavvuf ahli Abdurahmon ibn Ahmad ibn Muhammad Jomiyning hayoti, ilmiy faoliyati va asarlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Jomiyning nasabi, kunyasi, laqablari va ilmiy shakllanishi, shuningdek, Naqshbandiya tariqatidagi o'rni, hukmdorlar bilan munosabatlari va oilaviy hayoti haqida muhim tarixiy ma'lumotlar keltirilgan. Uning shogirdlari va ustozlari bilan bo'lgan aloqalari ham tahlil qilingan. Maqolaning asosiy qismi Jomiyning arab va fors tillarida yozilgan asarlariga bag'ishlangan bo'lib, ularning mavzusi, mazmuni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Abdurahmon Jomiy, tasavvuf, Naqshbandiya, adabiyot, fiqh, islom ilmlari, fors she'riyati, ilmiy meros, asarlar.

Ismi, nasabi, kunyasi va laqabi

Buyuk alloma Abdurahmon ibn Ahmad ibn Muhammad Jomiy ilm ahli orasida Nuriddin laqabi bilan mashhur bo'lib, ilk faoliyat davrida unga Imodiddin laqabi ham nisbat berilgan. Ba'zi manbalarda uning kunyasi Abu al-Barakot ekani qayd etilgan. Bu nom va laqablar Jomiyning tarjimai holi bilan bog'liq ravishda manbalarda ishonchli tarzda zikr qilingan.

Nisbati masalasiga kelsak, unga "Jomiy" nisbati berilishi borasida barcha tarixiy manbalar yakdildir. Bu nisbat Xurosondagi "Jom" viloyati bilan bog'liq bo'lib, Jomiyning bobosi Shamsiddin Muhammad va otasi Nizomiddin Ahmad asl vatani bo'lmish Dasht, ya'ni Isfahondan Jom viloyatiga ko'chib o'tgan. Ushbu safar ma'lum siyosiy va ijtimoiy voqealar sababli sodir bo'lgan. Ularning Jomda yashagan davrida rasmiy hujjatlar va yozma manbalarda "Dashtiy" nisbatidan foydalanilgan. Keyinchalik, oilasi Hirotga ko'chib kelgach, "Dashtiy" o'rniga "Jomiy" nisbati ishlatila boshlangan.

Manbalarda qayd etilishicha, Abdurahmon Jomiy nasaban buyuk faqih, Imom Muhammad Shayboniy – Imom A'zam Abu Hanifaning mashhur shogirdi va Hanafiya fiqh maktabining asoschilaridan biri bilan bog'liq nasabiy silsilaga ega bo'lgan.

Tug'ilishi, voyaga yetishi, ilmiy safarlari

Abdurahmon Jomiy hijriy 817-yil Sha'bon oyining 23-kuni Xurosonning Xarjard qishlog'ida dunyoga kelgan. Ushbu hudud Mashhad va Hirot orasida joylashgan bo'lib, o'sha davrda ilm-fan va tasavvuf markazlaridan biri sanalgan.

Abdurahmon Jomiy ilm ahli bo'lgan mashhur bir oilada ulg'aygan. Uning bobosi Shamsiddin Muhammad Dashtiy Xurosondagi yetuk olimlardan biri bo'lib, fiqh va fatvo sohasida muhim mavqega ega edi hamda Jom viloyatining asosiy diniy-huquqiy arboblardan biri sanalgan. Otasi Nizomiddin Ahmad esa hanafiy mazhabining yetuk faqihlaridan bo'lib, arab tili va adabiyotida ham chuqur bilimga ega bo'lgan.

Ilmiy shakllanishi va ustozlari

Abdurahmon Jomiy yoshligidan aqliy va shar'iy ilmlar bilan shug'ullanib, bu sohalarni mukammal egallagan. U ilmiy davralarda faol ishtirok etib, o'z davrining mashhur ustozlaridan fiqh, falsafa, hikmat va boshqa diniy-ilmiy fanlarni o'rgangan. U otasi bilan birga Hirotga ko'chib o'tgan va u yerda hali yosh bo'lishiga qaramay, yirik olimlar bilan ilmiy munozaralarga kirishgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, Jomiy hali yosh bola bo'lib turgan chog'ida mashhur alloma Alauddin Ali ibn Muhammad Qushchi bilan bahslashib, uni ilmiy mantiq bilan mag'lub qilgan.

Manbalarga ko'ra, Abdurahmon Jomiy o'z davrining ko'zga ko'ringan olimlaridan ta'lim olgan. U avvaliga arab tili ilmlarida mashhur bo'lgan Shayx Junayd Usuliy va Shihobiddin Jojarmiyning darslarida ishtirok etgan. Keyinchalik, ilm izlab Samarqandga safar qilib, u yerda Xoja Ali Samarqandiy va Qozizoda Rumiy kabi mashhur olimlarning darslariga qatnashgan. Abdurahmon Jomiyning asosiy ustozlari quyidagilardan iborat:

1. Shayx Junayd Usuliy – arab tili va fiqh ilmlari ustozlaridan biri;
2. Shihobiddin Jojarmiy – fiqh va falsafa bo'yicha mashhur olim;
3. Xoja Ali Samarqandiy – ilmiy an'analari bilan mashhur olim;
4. Qozizoda Rumiy – matematik va astronomiya ilmi ustasi;
5. Shayx Ubaydulloh Ahror – tasavvuf va Naqshbandiya tariqatining yirik vakili.

Shogirdlari

Abdurahmon Jomiydan ko'plab talabalar ta'lim olgan bo'lsa-da, ikki shogirdi o'zining mashhurligi bilan boshqalaridan ajralib turgan. Bu ikki shogirdning shuhrati sababli, boshqa shogirdlari haqida ma'lumotlar kamroq saqlanib qolgan. Shunga qaramay, tarjima kitoblarida Jomiyning yana ikki shogirdi haqida ma'lumotlar uchraydi. Umuman olganda, Abdurahmon Jomiyning to'rtta mashhur shogirdi bo'lgan bo'lib, ularning ismlari vafot etgan yillariga ko'ra quyidagicha:

1. Mavlono Abdul G'afur ibn Solih al-Loriy al-Ansoriy (vafoti hijriy 912-yil);

Mavlono Abdul G'afur al-Loriy, to'liq ismi Abdul G'afur ibn Solih al-Loriy al-Ansoriy, o'z davrining yetuk olimi va mutasavvifi bo'lib, Imom Abdurahmon Jomiyning eng mashhur shogirdlaridan biri hisoblanadi. Uning hayoti haqida batafsil ma'lumotlar kam bo'lsa-da, mavjud manbalarda uning ilmiy va ma'naviy faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

2. Shayx ul-Islom Badriddin Hasan ibn Ali ibn Yusuf al-Arbiliy (hijriy 925-yilda vafot etgan);

Ibn as-Siyufiy hijriy 850-yilda Hasankiyf (hozirgi Turkiyaning Batman viloyati) shahrida tug'ilgan. U yerda Qur'oni karimni, Imom Navaviyning "al-Minhaj" asarini, Ibn al-Muqriyning "al-Irshad" kitobini, Iroqiyning hadis va siyratga oid "Alfiyya"larini, Bayzoviyning "Minhaj al-Usul" va "Tavoli' al-Anvor" asarlarini, shuningdek, "ash-Shotibiyya", Ibn al-Hajibning "al-Kafiya", Ibn Molikning "Alfiya", az-Zanjoniyning "at-Tasrif al-Izzi" va Najmuddin al-Kotibiy al-Qazviniyning "ash-Shamsiyya" kabi asarlarni yod olgan.

U Halab (Aleppo), Qohira, Quddus, Makka va Damashq kabi shaharlarda ko'plab mashhur olimlardan ta'lim olgan. Masalan, Halabda Sulaymon ibn Abu Bakr al-Haraviydan "ash-Shotibiyya" va Qur'on qiroatlarini o'rgangan. Qohirada Shamsuddin al-Javjariy va Zaynuddin Ja'far as-Sanhuriydan ta'lim olgan. Quddusda Kamoluddin ibn Abu Sharifdan, Halabda Shamsuddin as-Salmi al-Halabiy va Ali Qara Darvishdan ilm olgan. Makkada Taqiyuddin ibn Fahddan, Damashqda Abdulloh ibn Xalil al-Azra'iy va Burhanuddin al-Baqo'iydan ta'lim olgan.

Ibn as-Siyufiy o'z davrining mashhur olimi bo'lib, fiqh, usul, mantiq, maoniy, bayon va boshqa islomiy ilmlarda chuqur bilimga ega edi. U Halabda mudarrislik qilib, ko'plab shogirdlar yetishtirgan. Uning mashhur asarlari orasida Imom Jomiyning "al-Kafiya" asariga yozilgan sharhga yozgan "Hoshiya"si mavjud. Shuningdek, u "Hidoyat al-Hikma" asariga ham izohlar yozgan.

3. Fozil muhaqqiq Isomiddin Ibrohim ibn Muhammad ibn Arabshoh al-Isfaroyiniy ash-Shofe'iy (vafoti hijriy 943-yil);

Isomiddin Ibrohim ibn Muhammad ibn Arabshoh al-Isfaroyiniy, Abu Ishoq al-Isfaroyiniy naslidan bo'lib, ilm-fan bilan mashhur oilada tug'ilgan. Otasi Isfaroyinda qozilik qilgan, bobosi esa Temuriylar davrida nufuzli shaxs bo'lgan. U Isfaroyinda tug'ilib, dastlabki ta'limini o'sha yerda olgan. Keyinchalik, Shayx ul-Islom Ahmad ibn Yahyo ibn Muhammad ibn Sa'diddin Mas'ud ibn Umar at-Taftazoniy al-Haraviy (mashhur "Hafid")dan ta'lim olib, ko'plab fanlarni o'rgangan va shuhrat qozongan. Hirotida dars berib, talabalar uning huzuriga ilm olish uchun kelishgan. U, ayniqsa, arab tili va adabiyotida chuqur bilimga ega bo'lib, boshqa fanlarda ham yetuk edi.

4. Shayx Ismoil ibn Abdulloh ibn Muhammad ash-Sharif al-Hasaniy al-Ajiy, keyinchalik al-Lahuriy (vafoti hijriy 978-yil).

Shayx Ismoil ibn Abdulloh al-Ajiy, shayx Abdulqodir al-Jiloniy naslidan bo'lib, "Aj" shahrida tug'ilib, otasidan ta'lim olgan. Akbarshoh Temuriy davrida Lahorga ko'chib o'tgan va sulton tomonidan ming fadan (taxminan 4,047,000 kvadrat metr) yer bilan taqdirlangan. U yirik olim, solih va taqvodor shaxs bo'lib, riyozat va mujahadaga katta e'tibor bergan. Hijriy 978-yilda Lahorda vafot etgan.

Shayx Ismoil, Imom Abdurahmon Jomiy hazratlarining shogirdlaridan biri bo'lgan. Uning shogirdi, shayx Dovud ibn Fathulloh al-Kirmoniy, ustozining quyidagi so'zlarini keltiradi: "Biz shayx orif Abdurahmon Jomiy bilan uchrashib, undan ta'lim olishimiz bilan faxrlanardik. Xuddi shunday, bu yigit (Dovud) ham shunday maqomga yetadiki, odamlar u bilan uchrashish va undan baraka olish bilan faxrlanadilar."

Bu so'zlar shayx Ismoilning Imom Jomiy bilan bo'lgan yaqin aloqasini va undan ta'lim olganligini ko'rsatadi.

Tasavvuf yo'li va Naqshbandiya tariqatidagi o'rni: Abdurahmon Jomiy Naqshbandiya tariqatiga mansub bo'lib, bu tariqatning tamoyillariga qattiq rioya qilgan va keyinchalik uning yetakchi peshvolaridan biriga aylangan. U Naqshbandiya tariqatiga shayx Ubaydulloh Ahror (q.s.) qo'lida kirgan. Ubaydulloh Ahror esa tariqatni shayx Alouddin Attor orqali Naqshbandiya asoschisi Bahouddin Naqshband Buxoriyga bog'lagan.

Jomiy o'z asarlarida, xususan "Tuhfat al-Ahror" va "Nafahot al-Uns" kitoblarida Ubaydulloh Ahrorga bo'lgan cheksiz hurmat va ehtiromini alohida qayd etgan. U ilmiy va tasavvufiy sayohatlar davomida ustozlarining suhbatlarida qatnashish uchun Toshkent shimolidagi Farob shahriga ham ko'p bora tashrif buyurgan. Ushbu sayohatlar unga Naqshbandiya tariqatining sir-asrorlarini yanada chuqurroq o'rganish va ilmiy-ma'naviy salohiyatini oshirish imkonini bergan.

Jomiy butun hayoti davomida ilm va tasavvufni uyg'un holda targ'ib qilib, o'z asarlari orqali musulmon ummatining ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan..

Jomiyning obro'-e'tibori va hukmdorlar bilan munosabatlari

Mulla Abdurahmon Jomiy o'z davrida katta shuhrat qozonib, ko'plab hukmdorlar va sultonlar orasida ulug'langan. Xususan, Hirot hukmdori Sulton Husayn Boyqaro uni o'zining piri va ustoz deb bilgan. Shuningdek, Usmonli sultoni Boyazid Xon Jomiyini o'z mamlakatiga taklif qilib, unga qimmatbaho sovg'alar yuborgan. Jomiy Xurosondan Rum (Anadolu) tomon safarga o'tlangan, biroq Hamadonga yetib borgach, u yerda o'lat (vabo) kasalligi tarqalganini eshitib, safarni davom ettirishdan voz kechgan va Hirotga qaytib, Sulton Husayn Boyqaroning homiyligida yashashni afzal ko'rgan.

Shuningdek, Usmonli sultoni Muhammad Fotih ham Jomiyini Haj ziyoratidan qaytgach, o'z huzuriga taklif qilgan, biroq Jomiy Hirotga tezroq qaytishni istab, bu taklifni muloyimlik bilan rad etgan.

Oilasi

Abdurahmon Jomiy Naqshbandiya tariqatidagi ustozlaridan biri bo'lgan Shayx Sa'diddin Koshg'ariyning qiziga uylangan. Ularning nikohidan to'rt o'g'il farzand dunyoga kelgan:

1. Birinchi o'g'il: Tug'ilganidan bir kun o'tib vafot etgan.
2. Ikkinchi o'g'il – Safiuddin Muhammad: Bir yoshga to'lganida vafot etgan.
3. Uchinchi o'g'il – Ziyoiddin Yusuf: Sog'lom voyaga yetgan. Jomiy unga bo'lgan mehrini o'z asarlarida, xususan, "Favoid az-Ziyo'iyya" nomli asarida ifoda etgan. Ushbu asarning

muqaddimasida u: "Uni aziz o'g'lim Ziyoiddin Yusuf uchun tartib berdim va unga "Favoid az-Ziyo'iyya" deb nom qo'ydim, chunki bu to'plam va tasnif unga g'oyaviy sababdir", deb yozgan. Manbalarga ko'ra, Ziyoiddin Yusuf hijriy 882-yilda tug'ilgan.

4. To'rtinchi o'g'il – Zohiriddin Iso: U Ziyoiddin Yusufdan to'qqiz yil keyin tug'ilgan, biroq qirq kunlik bo'lganida vafot etgan.

Mulla Abdurahmon Jomiy oilaviy hayotida ko'plab sinovlarga duch kelgan bo'lsa-da, o'zining ilmiy va ma'naviy faoliyatini davom ettirib, asarlari orqali avlodlarga boy meros qoldirgan.

Asarlari

Jomiyning Asarlari Jomiy ko'plab she'riy va nasriy asarlar qoldirgan bo'lib, ular bugungi kunda ham adabiyot va tasavvuf tadqiqotchilari uchun muhim manba hisoblanadi. Uning asarlarining aksariyati hayotining so'nggi yillarida, tinchlik va barqarorlik davrida, hukmdorlarning homiyligi va e'tibori ostida yaratilgan.

Jomiyning asarlari turli fanlarni qamrab oladi va ularning ba'zilari arab tilida, ba'zilari esa fors tilida yozilgan.

Arab tilidagi asarlari:

1. Qur'oni karim tafsiri: Imom Jomiy Qur'on oyatlarini sharhlab, ularning ma'nolarini ochib beruvchi tafsir asarini yaratgan.
2. "Ad-Durra al-Foxira": Bu risola so'fiylar, mutakallimlar, hukamolar va qadimgi olimlarning qarashlarini tahlil qilib, Vojibul Vujudning mavjudligi, ismlari va sifatlarining haqiqatlarini bayon etadi.
3. "Risalat La ilaha illalloh": Tawhid (yakka Xudoga ishonch) mavzusida yozilgan kichik risola.
4. "Sharh Du'a al-Qunut": Qunut duosining mazmunini tushuntiruvchi ikki varaqdan iborat qisqa sharh.
5. "Sharh ar-Risala al-'Adudiyya": Adudiddin Abdurahmon ibn Ahmadning (vaf. 756 h.q.) "Ar-Risala al-'Adudiyya" asariga yozilgan sharh.
6. "Sharh Fusus al-Hikam": Ibn Arabiy tomonidan yozilgan "Fusus al-Hikam" asariga yozilgan sharh.
7. "Al-Fava'id ad-Diyaiyya": Ibn al-Hajibning "Al-Kafiya" asariga yozilgan sharh bo'lib, Imom Jomiy bu asarni o'g'li Ziyoiddin Yusuf va boshqa talabalari uchun yozgan.
8. "Sharh an-Niqoya": Shayx Sadr ash-Shari'a Ubayd ibn Mas'ud al-Hanafi (vaf. 745 hij.)ning "Al-Wiqaya" asarining qisqartirilgan versiyasi bo'lgan "An-Niqoya"ga yozilgan sharh.

Ushbu asarlar Imom Jomiyning arab tilidagi ilmiy merosining muhim qismini tashkil etadi va turli ilmiy sohalarni qamrab oladi.

Fors tilidagi asarlari:

1. "Ashi'at al-Lama'at": Shayx Faxriddin Ibrohim al-Hamadoniyy al-Iroqiyyning "al-Lama'at" kitobiga yozilgan sharh.
2. "Bahoriston": "Irshodiyya" yoki "Irshodiyya Bahoriston" nomlari bilan ham tanilgan. Jomiy ushbu asarni o'g'li Ziyoddin Yusuf uchun yozgan bo'lib, u o'sha paytda o'n yoshda edi.
3. "Tarixi Hirot": Hirot shahrining tarixi haqida asar.
4. "Chihil Hadis": Qirq hadis tarjimasini o'z ichiga olgan risola bo'lib, har bir hadis tarjimasi alohida she'r shaklida ifodalangan. 886 hijriy yilda yozilgan.
5. "Devoni qasoid va g'azaliot": Uch qismdan iborat she'riy to'plam:
Birinch qism: Jomiyning yoshlik davridagi she'rlari, "Fotiha al-shabab" deb nomlangan.
Ikkinchi qism: O'rta yoshdagi she'rlari, "Vasita al-uqd" deb nomlangan.
Uchinchi qism: Hayotining so'nggi davridagi she'rlari, "Xotima al-hayot" deb nomlangan.
6. "Risolai arkon al-haj": Haj arkonlari haqida risola.
7. "Risolai tajnis xatt": Arab tilidagi ba'zi so'zlarning o'zgarishi va turli ma'nolarni ifodalashi haqida nazmiy risola.
8. "Risolai dar fan-i qofiya": Qofiya ilmi haqida qisqacha risola. Ba'zi manbalarda "ar-Risola al-vafiya fi ilm al-qofiya" nomi bilan ham keltirilgan.
9. "Risolai dar ma'no": "Ma'no" san'ati haqida risola.
10. "Risolai dar fan-i aruz": Aruz ilmi haqida risola.
11. "Risolai dar vujud ba hasb-i qismat-i aqliyya": Aqliy taqsimotga ko'ra vujud mavzusida risola.
12. "Risolai kabir dar ma'no": "Ma'no" san'ati asoslari va qoidalari haqida nasriy risola.
13. "Risolai munshaat": Jomiyning turli shaxslar, jumladan, obro'li va fazilatli kishilarga yozgan maktublari to'plami.
14. "ar-Risola an-na'ia": Inson haqiqatining ma'nosi haqida risola.
15. "Suxanoni Xoja Barsa": Naqshbandiya tariqatining ulug'laridan biri bo'lgan Muhammad Barsa Buxoriyning hayoti haqida besh sahifalik kichik risola.
16. "Sharhi hadisi Abu Zar al-G'iforiy": Abu Zar al-G'iforiy rivoyat qilgan hadisning sharhi.

17. "Shavohid an-nubuwwa": Jomiy ushbu kitobni "Nafahot al-uns" asarida soʻfiylar hayotini yozgandan soʻng, doʻstlari, jumladan, Mir Alisher Navoiy iltimosiga binoan Rasululloh ﷺ ning hayoti haqida yozgan.
18. "Lujjat al-asror": Tasavvuf mavzusida yozilgan qasida.
19. "Lavoih": Tasavvuf mavzusida saji bilan yozilgan qisqacha risola boʻlib, turli maqolalarni oʻz ichiga oladi.
20. "al-Vaqi'ot": Ibn al-Faridning "al-Qasida al-xamriyya" asariga yozilgan sharh boʻlib, kashf va shuhud nurlarini bayon etadi.
21. "Masnaviyoti Haft Awrang": Jomiyning turli davrlarda yozgan yettita masnaviy asari toʻplami.
22. "Manoqibi Shayx al-Islom Abdulloh al-Ansoriy": Shayx Abdulloh al-Ansoriyning fazilatleri haqida asar.
23. "Manoqibi Shayx Jaloliddin ar-Rumi": Shayx Jaloliddin Rumi haqidagi asar.
24. "Nafahot al-uns": Mir Alisher Navoiy iltimosiga binoan 881 hijriy yilda yozila boshlangan va 883 hijriy yilda tugallangan ushbu asar 582 nafar soʻfiy erkak va 34 nafar soʻfiy ayolning hayotini oʻz ichiga oladi.
25. "Naqd an-nusus fi sharh Naqsh al-fusus": Imom Muhyiddin ibn Arabiy tomonidan yozilgan "Naqsh al-fusus" asariga yozilgan sharh boʻlib, unda fors va arab tillari aralash holda sodda va ravon uslubda bayon etilgan.
26. "Naqd an-Nusūs fī Sharh Naqsh al-Fusūs": Imom Muhyiddin ibn Arabiy tomonidan yozilgan "Naqsh al-Fusūs" asariga sharh boʻlib, unda fors va arab tillari aralash holda sodda va ravon uslubda bayon etilgan.
27. "Hāshiya 'ala al-Miftāh": Balogʻat ilmining asosiy manbalaridan biri boʻlgan "Miftāh al-'Ulūm" asariga yozilgan izohlar toʻplami.
28. "Risāla fī As'ilat al-Hindustān wa Ajwibatuhā": Hindiston olimlarining savollariga javob sifatida yozilgan risola.
29. "Risāla fī al-Isturlāb": Astrolab (osmon jismlarini oʻlchash asbobi) haqida ilmiy risola.
30. "Risāla fī Bayt Amīr Xusraw ad-Dihlawī": Amir Xusrav Dehlaviy sheʼrlaridan birining tahliliga bagʻishlangan risola.
31. "Risāla fī al-Mu'ammā al-Mutawassit": Oʻrta darajadagi muammo (topishmoq) san'ati haqida risola.
32. "Risāla fī al-Mūsīqī": Musiqa ilmi haqida risola.

33. "Risāla fī al-Hay'a": Astronomiya va kosmologiya haqida risola.

34. "as-Şarf al-Manzūm": Sarf (soʻz yasash) ilmi haqida nazmiy asar.

35. "Hadiyyat al-Khillān fī Ṭawāʾif al-Bayān": Bayon (ifoda) san'ati haqida doʻstlarga tuhfa sifatida yozilgan asar.

Abdurahmon Jomiyning hayoti va ijodi islom madaniyatida katta oʻrin egallaydi. Uning ilmiy va adabiy merosi bugungi kunda ham oʻrganilishi lozim boʻlgan bebaho boylikdir. Uning Naqshbandiya tariqatidagi oʻrni va ilmiy asarlari islom tafakkuri va madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Antuan Daddah. *Jahon arab tili grammatikasi lugʻati*. Livan, 1992. 249-bet.
2. Fuod Naʼma. *Arab tili grammatikasi xulosasi*. Qohira: Nahdat Misr, 1973. 214-bet.
3. Mahmud Zamaxshariy. *An-Namuzaj fī an-Nahv* (Nahv ilmidagi namunalar). Misr, 1323 hijriy/1987 milodiy. 408-bet.
4. Shayx Mustafo al-Gʻaloiniy. *Jomeʼ ad-Durus al-Arabiyya* (Arabiy darslar toʻplami). Dar al-Gʻad al-Jadid, Qohira, 2007. 590-bet.
5. Bahouddin Abdulloh ibn Aqil al-Hamdoniy al-Misriy. *Sharh Ibn Aqil ala Alfiyyat Ibn Malik* (Ibn Malikning "Alfiya" asariga sharh). Maktabat Dar at-Turoth, Qohira, 2005. 704-bet.
6. Abbos Hasan. *An-Nahv al-Wafi* (Mukammal nahv ilmi). 4-jild. Qohira: Dar al-Maʼarif, 1967.
7. Ali Jarrum va Mustafo Amin. *An-Nahw al-Wodih* (Tushunarli arab tili grammatikasi). 2-jild. Dar al-Maʼarif, Misr-Qohira, 1965. 170-bet.
8. Hafni Nosif, Muhammad Diob, Mustafo Tomum, Muhammad Solih. *Ad-Durus an-Nahviyya* (Nahv darslari). Dar al-Aqidah, Iskandariya, Misr, 2007. 381-bet.
9. Abu Tayyib Muhammad Sodiq Xon al-Qanavjiy. *Bajd al-Ulum* (Ilmlar yuksakligi). Dar Ibn Hazm, 1423 hijriy/2002 milodiy.
10. Abu Abdulloh Husayn ibn Ahmad ibn Xalaviy. *Ibn Xalaviy va uning tilshunoslik sohasidagi saʼy-harakatlari, Ibn Dureydning "Sharh Maqsurat" asarining tahlili*. Tahqiq: Mahmud Jasim Muhammad. Muassasat ar-Risala, Bayrut, 1408 hijriy/1986 milodiy.
11. Shihobiddin Ahmad ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Abdul Gʻaniy ad-Dimyotiy (Al-Banna). *Itʼhaf Fuzalail-Bashar fī al-Qiroat al-Arbaʼata Ashar* (Toʻrt oʻn qiroatlar ilmidagi sharh). Tahqiq: Anas Mahara, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Livan, 3-nashr, 2006 milodiy/1427 hijriy.
12. Jaloliddin Abdurahmon ibn Abu Bakr as-Suyutiy. *Al-Itqon fī Ulum al-Qurʼan* (Qurʼon ilmlarida mukammallik). Tahqiq: Muhammad Abu Fadl Ibrohim. Al-Hayʼa al-Misriyya al-Aamma lil-Kitob, 1394 hijriy/1974 milodiy.
13. Lisaniddin ibn al-Xatib. *Al-Ihota fī Axbar Gʻarnata* (Gʻarnata tarixi haqida maʼlumotlar). Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Bayrut, 1424 hijriy.
14. Abu Bakr ar-Roziy al-Jassos. *Ahkomi al-Qurʼan* (Qurʼondagi hukmlar). Tahqiq: Abdul Salam Muhammad Ali Shoyin. Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Bayrut, 1415 hijriy/1994 milodiy.
15. Abu Said al-Hasan ibn Abdulloh ibn al-Marzabon as-Sirofiy. *Axbār an-Nahviyyīn al-Basriyyīn* (Basralik nahvchilar haqida xabarlar). Tahqiq: Tohir Muhammad Zayniy va Muhammad Abdul Munʼim Xafajiy. Mustafa al-Bobiy al-Halabiy matbaasi, 1373 hijriy/1966 milodiy.